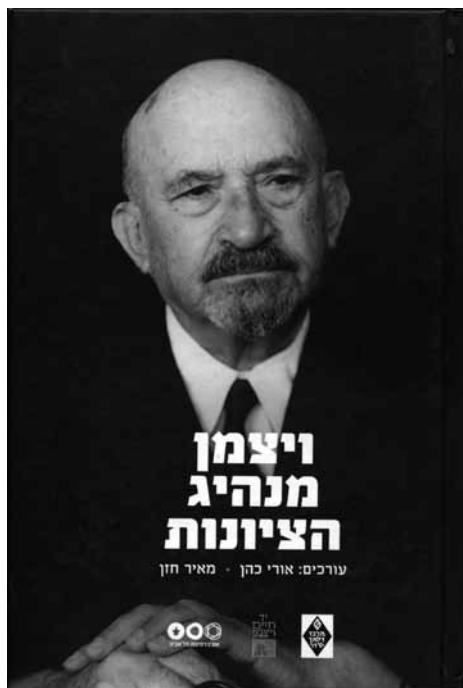

המנהיג שנשכח

אורי כהן ומאיר חזן (עורכים), ויצמן: מנהיג הציונות, ירושלים: מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, רחובות: יד חיים ויצמן, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, המכון לחקר הציונות וישראל ע"ש חיים ויצמן, תשע"ו, 631 + [6] עמ'

אלמלא הופיעו חיים וייצמן ודוד בן-גוריון על במת ההיסטוריה של עם ישראל, ספק גדול אם הייתה קיימת מדינת ישראל. שמו של בן-גוריון נישא בפי העם כמעט חמישים שנה לאחר מותו, ולעומת זאת נראה כי שמו של וייצמן, שהלך לעולמו בשנת 1952, נשתכח מתודעת העם בישראל, ומעטים מהדור הצעיר מכירים את דמותו ויודעים על פועלו ועל הישגיו הרבים. יש הטוענים כי נעשה מאמץ מכוון לגמד את דמותו של וייצמן ואת תרומתו האדירה להקמת מדינת ישראל. אחרים סבורים כי מאחר שווייצמן לא היה הוגה דעות צרוף כבן-גוריון או זאב ז'בוטינסקי, קשה לדעת בדיוק מה הייתה משנתו הציונית וכיצד ראה את המדינה היהודית, שהוא עשה הרבה מאוד למען הקמתה. הוא הותיר אחריו אלפי מכתבים, מאות נאומים ומסמכים אחרים, ומתוכם ניתן לעמוד על פשר מעשיו ובעיקר ללמוד על חלקו המרכזי בהשגת מטרת הציונות – הקמת מדינת ישראל. מעטים ניסו את כוחם בכתיבת הביוגרפיה של מדינאי דגול זה, ובהם נורמן רוז ויהודה ריינהרץ, והאחרון ברשימה מכובדת זו הוא מוטי גולני.¹ הכרך שלפנינו הוא תרומה חשובה לאין ערוך להבנת פועלו, הגותו, חייו ובעיקר אישיותו של מנהיג מיוחד זה.

בקרב היסטוריונים קיימת מחלוקת אם ביוגרפיה פרי עטו של חוקר אחד עדיפה מקובץ מאמרים על דמות היסטורית שכתבו מספר חוקרים. קובץ המאמרים שערכו אורי כהן ומאיר חזן מספק ראייה ניצחת למצדדים במתכונת זו. בספר משתתפים שמונה עשר מבכירי ההיסטוריונים של התנועה הציונית ומדינת ישראל, וכל אחד תרם ממומחיותו, מידיעותיו על הדמות שעליה כתב ועל רוח התקופה ומהבנתו אותן. כל מאמר מאיר את דמותו של וייצמן באור שונה, וכולם יחד הם תרומה חשובה מאוד להבנת דמותו של וייצמן, שהנהיג את התנועה הציונית כמעט שלושים שנה.

1 נ' רוז, חיים וייצמן: קורות חיים, תרגמה כ' גיא, ירושלים 1990; י' ריינהרץ, חיים וייצמן, א-ב, תרגמו מ' רוזן וד' ברזילי-יגר, ירושלים תשמ"ז; מ' גולני (טרם פורסם).

יסוד חשוב בתחייה הלאומית. אולי זו הייתה אחת הסיבות להתעקשותו על הקמת אוניברסיטה עברית בירושלים עוד בטרם הסתיימה מלחמת העולם הראשונה. עם זאת וייצמן לא הסתגר במגדל השן האקדמי, והוא אף לא תרם תרומה מכרעת להתפתחות הכימיה, המדע שבו התרכז, ומכל מקום אחרי שלימד כימיה באוניברסיטת מנצ'סטר בתחילת המאה העשרים לא המשיך בכך אלא התרכז בטיפוח מוסדות המדע במדינה היהודית העתידית. המכון הנושא את שמו היה למרכז מדעי בעל שם עולמי. פועלו המדעי של וייצמן ותרומתו לבריטניה במלחמת העולם הראשונה וליישוב בתקופת המנדט הם נושא מאמרו של אורי כהן. משלים את הפרק הזה בחייו של וייצמן מאמרם של נורית קירש ושואל קציר, שהרחיבו את הדיון בפועלו המדעי בשנות השלושים ואף הארבעים.

אחד ההישגים הבולטים הקשורים בשמו של וייצמן הוא כמוכן הכרות בלפור. דני גוטוויין מציג תזה חדשה שעל פיה הוא פעל להשגתה מִעֲמֵדָה של מדינאי בריטי, ובדרך זו הצליח לשכנע את קובעי המדיניות בלונדון כי הכרזה כזו תועיל לבריטניה ולא רק לתנועה הציונית. וייצמן הבין כי מעמדו וסמכותו מחייבים אותו לאחד את חלקי העם היהודי ולהובילו להתיישבות בארץ-ישראל שעל אחרי שעל, דונם אחרי דונם – הכוח הציוני לא ייבנה על ידי הצהרות והכרזות נבובות אלא בתהליך איטי של הנחת המסד לבית הלאומי. הוא הבין גם כי רק העם היהודי הוא אשר יבנה את מולדתו הישנה, ושאינן להישען על סיוע – כספי או מדיני – של זרים, ואף תרם מכספו לממן התיישבות יהודית בעמק יזרעאל. אודי מנור בוחן בבהירות את יחסו המיוחד של וייצמן להתיישבות העובדת בכלל ולקיבוץ בפרט. אביבה חלמיש מרחיבה את היריעה בדיונה בתפיסתו של וייצמן את העלייה – הוא ראה בה את אבן היסוד לבניית

וייצמן היה איש חזון ומדינאי מציאותי ומפוכח מאוד; הוא היה קנאי לדעותיו ולמעמדו; איש ריב ומדון כלפי יריביו ואישיות זוהרת ומלכבת כלפי ידידיו; איש מדע ואיש מעשה; תוצר מובהק של העיירה היהודית במזרח אירופה אבל בן בית בתרבות המערב; הוא שלט בחמש שפות ונודע בשנינותו המיוחדת. מה הייתה הציונות של וייצמן? כל המשתתפים בקובץ תמימי דעים שהוא לא השתייך לאסכולה מוגדרת של הציונות כמו הרצל, ז'בוטינסקי או אחד העם. הוא הבין היטב את מצבו הבלתי נסבל של העם היהודי, בייחוד במזרח אירופה – היעדר מקום שיוכל לננות בשם בית, ושיבטיח את קיומו הפיזי, מקום שבו יוכל ליצור תרבות חדשה, שתהיה מזיגה בין מסורתו ומורשתו עתיקת הימים לבין תרבות המערב החדשה. וייצמן היה משוכנע שהעם היהודי זכאי למולדת שבה יובטח קיומו והוא יהיה אחראי לגורלו. הוא היה מודע לסיבה נוספת לצורך במולדת ליהודים – החרדה בפני ההתבוללות, שהחלה לפשות בקהילות יהודיות במרכז אירופה ובמערבה דווקא בשל האמנציפציה שניתנה ליהודים במדינות רבות שם. וייצמן חשש שההתבוללות תסכן את קיומם של התרבות היהודית וערכיה המוסריים והאנושיים.

תהליך עיצוב השקפתו המדינית של וייצמן נדון בהרחבה במאמרו של שלום רצבי. רצבי טוען בצדק כי וייצמן הבין שהציונות חייבת לחולל לא רק תחייה מדינית אלא גם תחייה תרבותית, וזו תאפשר לעם היהודי להראות את תרומתו לתרבות האנושית. הציונות הייתה לדעת וייצמן גם ביטוי לכוח היצירה של העם היהודי, והוא ציפה שהמדינה היהודית לא תהיה מדינה ככל המדינות; אומנם הוא ראה בה פתרון למרבית בעיות העם היהודי, אבל סבר גם שעליה להתנהג על פי מצפן מוסרי הנובע מתרבות ישראל ומורשתו. בהיותו איש מדע הוא ראה – יותר מאשר חבריו להנהגת התנועה הציונית – בהתפתחות המדע והמחקר

בקרב יהודי ארצות-הברית ואת המאבקים שניהל תחילה עם לואי ברנדייס ולאחר מכן עם אבא הלל סילבר.

עליית הלייבור לשלטון בבריטניה בשנת 1945 שמה קץ לקשריו של וייצמן עם הממשלה הבריטית. הוא, שהיה בן בית בקרב הנהגת השמרנים, לא סלל לו דרך אל מנהיגי הלייבור ובעיקר לא אל שר החוץ החדש ארנסט בוויין. מי שהתאים להוביל את המאבק בממשלת בריטניה החדשה היה בן-גוריון, מנהיג פועלים בעצמו. וייצמן התנגד נחרצות לתנועת המרי, ואחרי 'השבת השחורה' (29 ביוני 1946) והפיגוע במלון 'המלך דוד' (22 ביולי 1946) דרש את הפסקת פעולותיה. הוא חרד לעצם המשך קיומו של היישוב. בקונגרס הציוני העשרים ושניים, בסוף שנת 1946, הודח ממשרתו כנשיא ההסתדרות הציונית, אבל קסמו, מעמדו והשפעתו לא עברו מהעולם. נורית כהן-לוינובסקי עומדת על הסיבות שהביאו את ראשי התנועה הציונית לנצל את יכולותיו על מנת להשפיע על הנשיא הארי ס' טרומן לכלול את הנגב בתחומי המדינה היהודית ולאחר מכן להכיר בקיומה של מדינת ישראל – ואכן ארצות-הברית הכירה במדינה כמה דקות לאחר שהכריז בן-גוריון על הקמתה.

שנותיו האחרונות של וייצמן היו קשות. הוא היה חולה, זקן ועיוור למחצה, ואומנם כיהן בתפקיד נשיאה הראשון של מדינת ישראל, אבל היה נטול כל סמכויות – 'הדבר היחיד שאני יכול לתחוב את אפי לתוכו הוא הממחטה שלי', אמר בניניו. מאיר חזן מתאר בצבעים קודרים את השנים האלה. בן-גוריון דאג שלווייצמן לא תהיה כל סמכות משמעותית, ושתפקיד נשיא המדינה יהיה ביסודו סמלי, ואילו המנהיג הקשיש קיווה להיות נשיא בעל סמכויות כנשיא ארצות-הברית. אבל כוחותיו לא עמדו לו להיאבק על כך. טוב עשו עורכי הקובץ שכללו בו גם מאמרים על אישיותו של וייצמן, אם כי חסר פרק על ימי ילדותו, נעוריו

היישוב ולאחר מכן המדינה, והתאכזב מרה מהקצב האיטי של העלייה בשנות העשרים; מכאן מיוחסת לו האמרה 'העם היהודי – אייכה'.

עמדתו של וייצמן בשני נושאים נתונה במחלוקת בקרב ההיסטוריונים: השימוש בכוח להשגת מטרות הציונות והבעיה הערבית. אומנם הוא תמך בהתלהבות בדרישתו של ז'בוטינסקי להקים גרודים עבריים במלחמת העולם הראשונה, וכן תמך בהקמת ארגון ה'הגנה' ואף סייע לו בכסף ובאמצעים אחרים להתחמש, אבל הוא דרש הפעלת כוח מדודה ושקולה. אולי היה מקום להוסיף מאמר על יחסו ל'הגנה' ולאחר מכן לארגונים הפורשים. חסר גם מאמר על גישתו של וייצמן למה שנקרא הבעיה הערבית. הוא לא עשה מאמץ מיוחד לפגוש מנהיגים ערבים פלסטינים, אם כי פגש כמה פעמים מנהיגים ערבים אחרים, כמו האמיר פייצל ונורי סעיד. עם זאת הוא ידע היטב כי ארץ-ישראל אינה ריקה מתושבים אחרים, וכי הציונות חייבת להתמודד עם נושא זה.

ערב מלחמת העולם השנייה, במהלכה ואחריה חרב על וייצמן עולמו. מצד אחד בריטניה בגדה סופית בהתחייבותיה לתנועה הציונית כאשר פרסמה במאי 1939 את הספר הלבן של מקדונלד – אילו היו התקנות שבספר זה נאכפות כלשונן, כולל הפסקת העלייה וההגבלות הקשות על רכישת קרקע בידי היהודים, היה היישוב מגיע לסף חידלון. מצד אחר במלחמה נהרג בנו הצעיר של וייצמן, שהיה טייס בחיל האוויר המלכותי הבריטי. יחסיו של וייצמן עם בריטניה הם נושא מחקרו המעולה של מיכאל כהן, שכותרתו 'וייצמן והבריטים: ניצחון וטרגדיה'. שואת יהודי אירופה החריבה גם את הבסיס העיקרי לפעילותה של התנועה הציונית, ומוקד הפעילות הציונית עבר מלונדון לוויינגטון ולניו יורק, ושם לא היו לווייצמן אותם המהלכים והמעמד שהיו לו בבריטניה. אביתר פריזל משרטט את מעמדו

שארצות-הברית תכיר בישראל, הוא הסתובב בימים האחרונים של המנדט כארי בסוגר בדירתו במלון 'ולדורף אסטוריה' בניו יורק ושאל בידיש בצנינות: 'למה הם מחכים האידיויטים האלה?'

וייצמן לא היה איש של מסגרות ארגוניות; לא עמדה מאחוריו מפלגה, והוא לא הקים מגננון ופעילים, אבל היו לו נושאי כלים מיומנים רבים ואלפי מעריצים. בערוב ימיו זכה לראות בהתגשמות החזון הציוני. יש להניח כי לא היה מאושר מהמתרחש במדינת ישראל בימים אלה. אף שהתממש חלומו שישראל תהיה מרכז מדעי בין-לאומי, ולמרות ההישגים האדירים בשטחים רבים, הוא היה עומד על הצורך להיות אור לגויים, מופת לאחרים, ובעיקר מתעקש על התנהגות מוסרית של מנהיגי המדינה. אולי היה מקום להוסיף מאמר אחרון, ספקולטיבי – מה היה וייצמן אומר על ישראל בעשור השני של המאה העשרים ואחת? הכרך שלפנינו הוא תרומה חשובה מאוד להבנת האיש, פועלו והישגיו, ובעיקר זהו ניסיון מוצלח להשיב למנהיג הדגול הזה את מקומו המרכזי בהיסטוריה המודרנית של עם ישראל ומדינת ישראל.

ובחרותו. בת־שבע מרגלית־שטרן מציגה ידע חדש על יחסיו עם אשתו ורה. קסמו העצום ומזגו הסוער מתוארים היטב במאמרה של אניטה שפירא על מאבקו בבן־גוריון. ומוטי גולני תורם הרבה להכרת הסביבה החברתית שבה פעל וייצמן בלונדון ומברר מה באישיותו הקנה לו השפעה רבה כל כך על העילית הבריטית.

וייצמן לא נדרש מעולם לקבל החלטות גורליות שהשפיעו על עתיד העם היהודי, למשל כמו ההחלטה שקיבל בן־גוריון להכריז על הקמת מדינת ישראל. הוא לא הוביל גייסות במלחמה עקובת דמים, ובסוף ימיו הודה כי הוא יכול להיות מנהיג בעת שלום אבל לא בעת מלחמה – בעניין זה היה לבן־גוריון יתרון בולט. עוד תעלומה טרם מצאה את פתרונה המלא. הנשיא טרומן כנראה הבטיח לווייצמן בשיחתו איתו ב־18 במרס 1948 כי אם תוכרו מדינה יהודית הוא יכיר בה. אבל השיחה הייתה בארבע עיניים ולא נעשתה תרשומת. איש הקשר לווייצמן היה השופט סמואל רוזנמן. בסוף אפריל 1948 העביר רוזנמן לווייצמן מספר מסרים שארצות-הברית תכיר במדינה היהודית כאשר תוקם. אולי משום שווייצמן ידע